

1896 Bombay Vebası ve Hastalığın Hicaz'a Sirayetinde Hindistanlı Hacıların Rolü*

The Plague of 1896 Bombay and the Contamination of the Disease to Hedjaz by Indian Pilgrimages

Berna Korucu Üçüncüⁱ

ⁱTarih Doktoru, <https://orcid.org/0000-0001-7666-4119>

Öz

Amaç: Bu çalışmada, 1896 yılında Hindistan'ın Bombay şehrinde başlayan, buradan çıkan gemiler ve Hindistanlı hacılar vasıtasıyla Hicaz'a taşınan, Hicaz'da Osmanlı yönetimi boyunca devam eden veba hastalığının etkileri ve hastalığa karşı alınan önlemlerin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır.

Yöntem: Veba salgınlarının ortaya çıkışı ile ilgili literatür taranmış ve Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı'ndaki Osmanlı Arşivi vesikaları ışığında Bombay odaklı veba salgınının Hicaz Vilayeti'ne taşınması ve yetkililerin aldığı önlemler araştırılmıştır.

Bulgular: 1896 yılında Hindistan'da "Bombay vebası" olarak isimlendirilen yeni bir veba salgını dalgası başlamıştı. Osmanlı yetkililerinin, Bombay'da ve Hindistan genelinde yeniden ortaya çıkan bu salgın haberini alır almaz, salgının Osmanlı topraklarına ulaşmasını engellemek için gerekli tedbirleri aldıkları görülmüştür. Vebanın Osmanlı topraklarına iki yoldan gelme ihtimali vardı. İlki Kızıldeniz yolu ikincisi de Basra Körfezi yolu. Bu sebeple hastalığın sirayetini engellemek için bu iki güzergâh üzerinde karantina istasyonları kurulmuş ve haccin yasaklanması gibi önlemler düşünülmüştür. İngiltere ve Fransa gibi sömürgesi olan devletlerin haccı yasaklamalarına karşın Osmanlı yönetiminin böyle bir yasağın mümkün olamayacağı fikrinde olduğu görülmüştür.

Sonuç: Dünya tarihinde diğer salgın hastalıklardan daha sık görülen ve daha öldürücü olan veba, Avrupa'da 1700'lerin başında, Osmanlı'da ise 1850'lerden itibaren etkisini azaltmıştı. Ancak 1896 yılında Bombay'da yeniden ortaya çıkan salgın, II. Dünya Savaşı sonuna kadar devam etmişti. Veba bu tarihlerde çok etkin olmasa da korkulan bir hastalık olmayı sürdürmüştü. Bu sebeple hem Hicaz'ı salgınlardan korumak hem de Avrupalı devletlerin Hicaz'da etkinliklerini engellemek amacıyla Osmanlı hükümetinin karantina ve temizlik uygulamaları gibi gerekli tedbirleri almaya çalıştığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Hindistan, Hicaz, Veba, Kamaran Tahaffuzhanesi.

ABSTRACT

Objective: The goal of this research is to uncover the consequences of the plague sickness and the measures taken to combat it, which began in Bombay, India in 1896, was transferred to the Hedjaz by ships and Indian pilgrims from there, and lasted throughout Ottoman administration in the Hedjaz.

Methods: The literature on plague outbreaks was scanned, and the transmission of the Bombay-based plague epidemic to the Hedjaz Province, as well as the authorities' responses, were researched in light of the Directorate Ottoman Archive materials.

Results: In 1896, India experienced a new wave of disease known as the "Bombay plague." The Ottoman authorities, it was noticed, took the appropriate precautions to prevent the epidemic from spreading to Ottoman lands as soon as they learned of the epidemic's reappearance in Mumbai and throughout India. The epidemic could have entered Ottoman territory in one of two ways. The Red Sea road was the first, while the Persian Gulf road was the second. As a result, quarantine stations were set up along these two routes to prevent the disease from spreading, and measures like prohibiting pilgrimage were contemplated. Although colonial nations such as England and France prohibited pilgrimage, the Ottoman administration believed that such a prohibition would be impossible to enforce.

Conclusion: Plague, which is more widespread and deadly than other epidemic diseases throughout history, began to fade in Europe in the early 1700s and in the Ottoman Empire in the 1850s. However, the pandemic that returned in Bombay in 1896 lasted until the end of the Second World War. Despite the fact that the plague was not highly prevalent during these days, it was nevertheless a feared disease. As a result, the Ottoman administration attempted to adopt required steps, such as quarantine and cleaning standards, to safeguard the Hejaz from diseases and to prevent European governments from conducting business in the Hejaz.

Keywords: Hedjaz, India, Ottoman, Plague, Kamaran Island.

* Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi, 2021; 11 (3): 625-638

DOI: 10.31020/mutfd.909425

e-ISSN: 1309-8004, ISSN 1309-761X

Geliş Tarihi – Received: 4 Nisan 2021; Kabul Tarihi - Accepted: 14 Eylül 2021

İletişim - Correspondence Author: Berna Korucu Üçüncü <bernaburcukorucu@gmail.com>

Giriş

Salgın hastalıklar, bir ay ya da bir yıl içinde milyonlarca kişinin ölmesine neden olmuş, tarih boyunca imparatorlukları çökertmiş, orduları yok etmiş ve yaşam biçimlerini sürekli değiştirmiştir. Çiçek hastalığı Amerika'yı, sıtma Karayipler'i, veba ise Avrupa'yı hem siyasî hem sosyal hem de dinî olmak üzere pek çok yönden değişikliğe uğratmıştır.^{1*} Günümüzde hala, dünya genelinde yıllık bildirilen ölümlerin üçte biri (yaklaşık 17 milyon) enfeksiyon hastalıklarından kaynaklanmaktadır. Bu hastalıklar genellikle gelişmekte olan ülkelerde görülmekle birlikte sanayi ülkelerinde de benzer durumlarla karşılaşmaktadır.² Nitekim yakın zamanda Çin'in Hubei Eyaleti'nin başkenti Wuhan'da, Aralık 2019'da başlayan ve neredeyse bütün dünyayı etkisi altına alan Covid-19 salgını da enfeksiyon hastalıklarının halen etkisini devam ettirdiğinin bir göstergesidir.^{3,5,6}

Tarihsel süreçte, bu salgın hastalıkların içinde hiçbiri veba-tâûn kadar sık görülmemiş ve hiçbiri onun kadar ölümcül olmamıştır.[†] 1894 yılında Fransız bilim adamı Alexandre Yersin tarafından bulunarak "*yersinia pestis*" adı verilen basilin yol açtığı hastalığın; hıyarcıklı, septisemik ve akciğer vebası olarak adlandırılan çeşitli türlerinin olduğu bilinmektedir.^{4,7} Bu türlerden en yaygın olarak görülen hıyarcıklı veba, enfeksiyonlu bir pirenin ısırmasıyla başlamaktadır. Önce siyahımsı bir leke oluşmakta, bunu koltukaltlarında, kasıklarda ve boyunda oluşan yumurta benzeri şişlikler izlemektedir. Ateş ve hezeyanın eşlik ettiği hıyarcıklı veba, bir hafta içinde kurbanlarının yarısından fazlasını öldürmektedir. Ölüm oranının %40 ila %70 arasında olduğu hıyarcıklı veba, erken teşhis edilmesi durumunda antibiyotiklerle başarılı bir şekilde tedavi edilmektedir.⁶ Akciğer vebası ise pirelerden bulaşmayıp, soğuk havalarda, mikrobun akciğerlere yerleşmesiyle ortaya çıkmaktadır. Bu tür, burundan kan gelmesine sebep olmakta ve enfeksiyonlu kişinin öksürüğünden ve tükürüğünden bulaşmaktadır. İnsanları yirmi dört saat içinde öldürmekte ve çok hızlı yayılmaktadır.¹

İlkçağ'dan günümüze veba salgınları üç dönemde incelenmektedir. Bunlardan birincisi VI. yüzyılda başlayan, "*Jüstinyen vebası*" olarak bilinen hastalıktır ve VIII. yüzyılın ortalarına kadar sürmüştür. XIV. yüzyıla kadar büyük kayıplara yol açan veba salgını kayıtlara geçmemiştir. İkinci dönem, 1330'larda Orta Asya steplerinden başlamış, 1347'de İpek yolu boyunca ilerleyen ticaret kervanları vasıtasıyla "*kara ölüm*" diye tabir edilerek kısa sürede bütün eski dünyayı etkisi altına almıştır. Bu dönem XIX. yüzyılın ortalarına kadar aralıklarla devam etmiştir. 1346-1352 yıllarındaki veba, Avrupa tarihinde bir dönüm noktasıdır, zira 20 milyonun üzerinde insan bu salgından hayatını kaybetmiştir.²

Üçüncü dönem, çalışmanın konusunun da dâhil olduğu, XIX. yüzyılın ikinci yarısında Güneydoğu Asya'dan çıkarak bütün dünyaya yayılan Bombay vebasıdır.^{4,8} Bir deniz limanı olan Bombay, 1898'den İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar yaklaşık elli yıl boyunca etkin bir veba odağı olmuştur. Oldukça öldürücü olan bu salgından, 1905'te bir yılda 941.821 kişi olmak üzere, 1898'den 1948'e kadar 13 milyon kişi ölmüştür.⁵

Vebanın yayılması seyahat, göç, ticaret ve emtia nakliyatı gibi insan hareketliliğine bağlı çeşitli faaliyetlerle gerçekleşmektedir. Göç olgusu içinde değerlendirilebilecek hac farızası da vebanın yayılmasına etki eden, kitlesel hareketliliğin yaşandığı bir olaydır. Erken modern dönemde, bu seyahat esnasında hacılar çok kötü hijyen şartlarında konakladıklarından dolayı yerel veba salgınlarıyla karşı karşıya kalmışlardır. Vebanın yayılmasında etkin olan unsurlardan biri de ticaret ve emtia nakliyatıdır. Ticaret, insanların, sıçanların ve pirelerin uzak mesafeleri aşmasına olanak sağlayarak virüsü de yaymaktadır.⁶

* Avrupa'da ilk defa 1348'de ortaya çıkan veba (tâûn), 1720'ye dek üç yüz yıl boyunca, aralıklarla ortaya çıkarak büyük ölümlere ve büyük değişikliklere yol açmıştı.¹

† Veba ile tâûn, Osmanlı terminolojisinde bir karışıklık söz konusudur. Osmanlı kaynaklarında veba, çok özel olarak salgın ve öldürücü bir hastalığı ifade eder. Muhtemelen diğer salgın hastalıklara da bu isim verilmektedir. Tâûn ise teorik olarak daha çok hıyarcıklı vebanın karşılığı olarak kullanılır.⁵

Vebanın yayılmasında etkili olan göç ve ticarî nakliyat gibi unsurlara bu açıdan bakıldığında, Bombay odaklı vebanın Osmanlı topraklarına, Hicaz ve Basra yoluyla yeniden bulaşması söz konusu olmuştur. Çünkü Bombay'dan, Cidde ve Basra'ya hac için hem çok sayıda insan gelmekte hem de bu limanlar arasında yoğun ticarî faaliyetler gerçekleşmektedir. Her ne kadar 1840'lardan sonra Osmanlı'da daha önceki yıllara nazaran ciddi bir veba salgını söz konusu olmasa da Bombay vebası, Hicaz'ı tehdit eder hale gelmiştir.⁹ Bu çalışmanın amacı, Osmanlı arşiv vesikaları temel alınarak Bombay odaklı veba salgınının, Hicaz ve Basra Körfezi yoluyla Osmanlı topraklarına girişi ve bu hastalığa karşı alınan tedbirleri ortaya koymaktır.

Yöntem

1896 Bombay odaklı veba salgını ve hastalığın Hindistanlı hacılar vasıtasıyla Hicaz'a bulaşmasına ilişkin veriler, İstanbul'daki Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı'ndaki Osmanlı Arşivi vesikalarından elde edildi. Osmanlı arşivi, internet üzerinden taranabilen, referans gösterilmek şartıyla herkese açık bir kaynaktır. Osmanlı arşiv katalogları "veba", "tâûn", "Hindistan-veba", "Hintli hacılar" gibi anahtar kelimelerle Ekim 2020-Ocak 2021 tarihleri arasında tarandı. Konu ile alakalı tespit edilen belgeler, yazar tarafından transkribe edildi. Transkripsiyon yapılırken okunamayan ve anlamı bilinmeyen kelimeler, Şemseddin Sami'nin "*Kâmûs-i Türkî*" isimli sözlüğünden istifade edilerek çözümlendi.⁴⁰ Elde edilen veriler literatürle desteklenerek konu aydınlatılmaya çalışıldı.

Bulgular

1. 1896 Veba Salgını ve Hicaz'a Sirayeti

Osmanlı Devleti, Hicaz'a hâkim olduktan sonra dünyanın dört bir yanından gelen hacılara yiyecek ve güvenli bir yolculuk sağlamak gerektiğine inanıyordu. Çünkü burada herhangi bir başarısızlık bizzat padişahın meşruiyetini zedeleyebilirdi.¹⁰ Hac yollarının daha güvenli olması ise Hicaz'a daha çok hacı çekmekte, ticareti de teşvik etmekteydi. Hicaz, Hindistan'dan getirilen egzotik malların yanı sıra hac ve ticaret yollarından gelen emtiayla da aktif bir pazar haline gelmişti.⁶

Öte yandan XVIII. yüzyılın son çeyreğinden itibaren İngilizlerin, Hindistan'da ve Hint Okyanusu'nda güç kazanması, hac meselesinde bu devletin etkin olmasına yol açmıştı. Hindistan'a ulaşımını güven altına almak, Avrupalı rakiplerini uzaklaştırmak ve güneybatı Arabistan, Kızıldeniz ve Aden Körfezi'ndeki ticari ilgisini genişletmek isteyen İngiltere'nin bölgedeki rolü yoğunlaşmıştı. 1830'lardan 1860'lara kadar Akdeniz ve Hindistan arasında düzenli buharlı gemi rotaları ve 1869'da Süveyş Kanalı'nın açılması gibi teknolojik ilerlemelere eşlik eden deniz trafiğinin katlanarak büyümesi, Hindistan'dan gelen hacı trafiğinde de büyük bir artış meydana getirmişti.¹¹ Ayrıca buharlı gemilerin ortaya çıkışıyla hacıları deniz yoluyla taşımak, İngiliz gemileri için çok kârlı bir ticaret alanı oluşturmuştu.¹² Deniz yoluyla seyahat eden hacıların sayısındaki bu artış nedeniyle hac, çok geçmeden kolera ve veba gibi salgın hastalıkların küreselleşmesi için birincil yol olarak görüldü.¹¹

Hicaz, İngiliz hâkimiyetindeki Hindistanlı Müslümanlar için hem dinî bir merkez hem de ticarî önemi olan bir yerdir. 1860'lara gelindiğinde Arabistan yarımadasında en az 10.000 Hindistanlının yaşadığı, Hint Alt Kıtası'ndan deniz yoluyla Hicaz'a giden hacı sayısının ise 5.000 ila 7.000 kişi arasında olduğu tahmin edilmektedir. 1880'lerde ortalama hacı sayıları 10.000 civarına yükselmişti. Hintli hacı sayısının 1893 hac mevsiminde tekrar ikiye katlandığı ve 20.000'i aştığı görülmektedir.¹¹ Ancak Hindistan'daki İngiliz yönetimi, Mekke'ye gemiyle gelecek olan hacıların pek ilgilenmemektedir. Çünkü Hindistan'dan gelen Müslüman hacılar, bir hayli perişan durumdadırlar. Ceplerinde beş para olmadan karaya çıkmaktalar ve dilenerek Mekke'ye gitmeye çalışmaktadırlar. Hatta birçoğu zor şartlarda gerçekleşen yolculuğa dayanamayarak ölmektedir.¹²

Hindistan, vebadan önce kolera hastalığının da kaynağı durumundadır. Salgının ilk zamanlarında İngiliz yönetimi, bu hastalığın Hindistan'dan bulaştığını reddetmekteydi. Baskılara rağmen gemilerdeki koleralı hastaların denetimi yapılmıyor, yolculuklarda herhangi bir kısıtlama getirilmiyordu. İngilizler ancak daha ölümcül hastalık olan veba salgınından sonra, 1886 yılı hac sezonu sırasında taşıma işlemlerine bir takım sınırlamalar getirmeye çalıştılar. Ertesi yıl hacca giden Hindistanlı hacıların sayısında %74.50 gibi bir düşüş gözlemlendi.¹²

Hindistanlı hacılarınla ilgili başka bir mesele de vergi meselesiydi. Çünkü hacı olsun ya da olmasın deniz yoluyla Hicaz'a gelen tüm ziyaretçilerden belirli bir miktar vergi alınıyordu. Ancak yoksul kişiler bu vergiden muaf tutulduğu için Hintli hacıların, bu tür vergi ya da karantina istasyonlarında kalmaları karşılığı olarak herhangi bir ödeneğe tabi tutulmak istemiyorlardı. Bu sebeple Hindistan hükümetine, muhtaç durumda olan hacıların seyahate çıkmaması için tekrar baskıda bulunulmuştu.¹²

Veba, 1896 salgını başlamadan önce Himalayalar'da endemik haldeydi. Ancak Ağustos ayında Nasik'e hac için gelen hacıların, vebayı da beraberlerinde taşıdılar. Buraya gelen bazı hacıların, bağışlarda bulunmak için önemli bir ticaret merkezi olan Mandvi Limanı'na gittiler. Burada tacirler ile veba virüsü bir araya geldi ve 1896'da salgın böyle patlak verdi.¹³

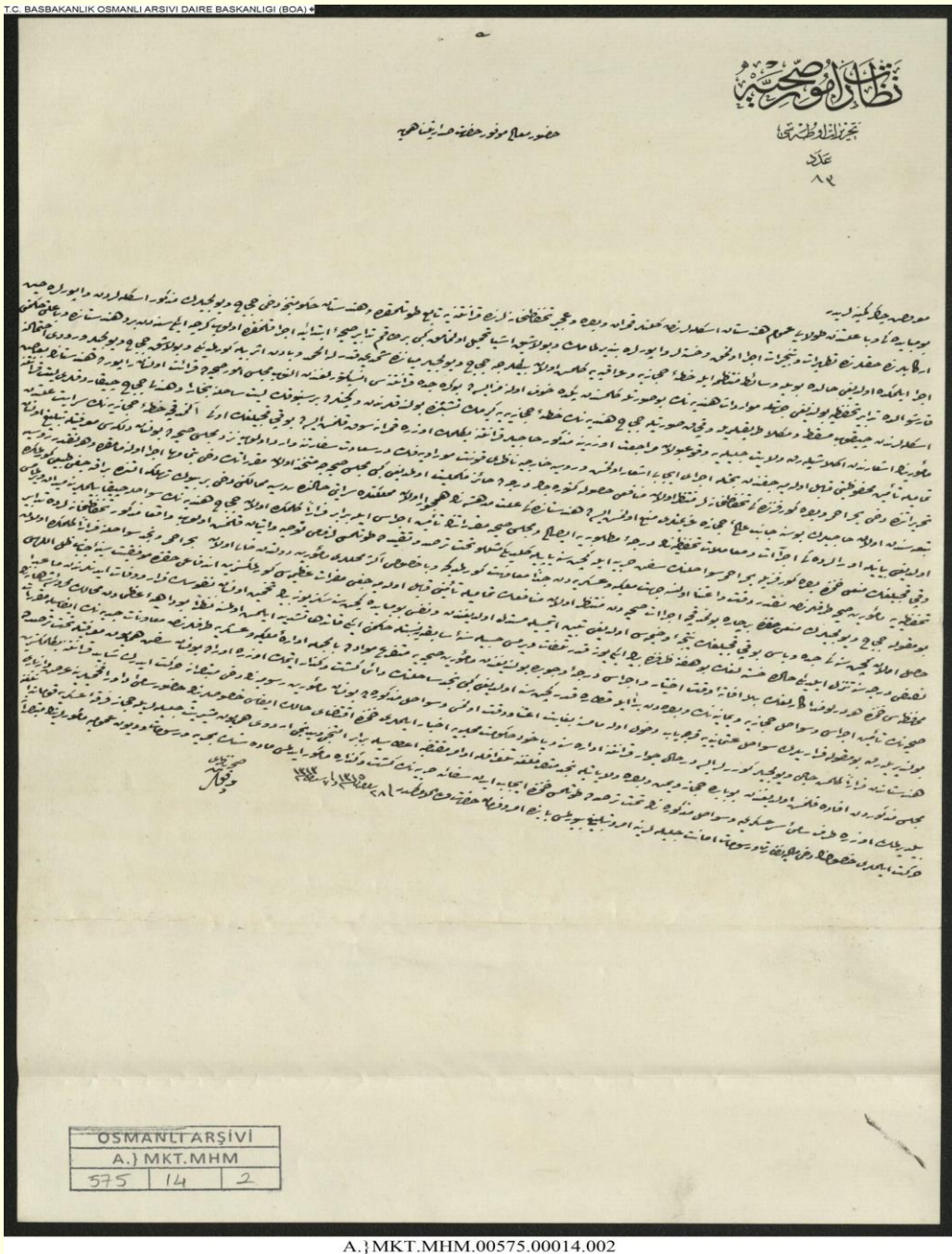
Osmanlı Devleti, Hindistan'daki salgını haber alır almaz, hac mevsimi öncesinde bütün Hindistan limanlarından gelecek hacılara uygulanacak tedbirlere dair kararlar aldı. Bu kararlardan en etkin olanı karantina süreleri ve koşullarıdır. Hacı getiren gemiler Kamaran, Basra ve Asir tahaffuzhanelerinde karantinaya tabi tutulmaya başlandı (**Şekil 1**). Diğer yandan Hindistan'daki İngiliz yönetimi de hacı ve yolcuların, Hindistan limanlarından vapurlara binmeleri sırasında gerekli sıhhi tedbirleri uygulamış; hasta olanların vapurlara bindirilmemesi ve bulaşık eşyaların yüklenmemesi gibi bir takım tedbirler almıştı.¹⁴

Salgının Hindistan limanlarından Hicaz'a gelebileceği iki farklı giriş bulunmaktaydı. Bunlardan ilki Basra Körfezi ve İran yolu, ikincisi Cidde ve Yemen yoluydu. Cidde, İngiliz yönetimi altında bulunan Kalküta ve Bombay'dan gemiye binmiş Müslümanların karaya çıktıkları limandı.* Cidde'ye gelecek hacı ve yolcular, Kamaran ve Ebu Saad tahaffuzhanelerinde karantinaya alınmaktaydı. Kamaran tahaffuzhanesi, Yemen'de bulunan 200 kişilik bir askeri birliğin adada karargâh kurmasıyla korunuyordu. Kamaran'daki karantina istasyonu, yerli ve yabancı sağlık ekipmanlarıyla bölgede önemli hizmetlerde bulundu. Hacıların için daha yeterli sağlık hizmetleri sunmak üzere bölgede sağlık tesisleri hızlı bir şekilde arttı.^{12,15}

Bombay'da 1896 yılı Ağustos ayında veba artmıştı. Osmanlı hükümeti, hastalığın Hicaz, Irak ve Anadolu'ya yayılması durumunda ortaya çıkacak zorluklar karşısında önceden önlem alınması gerektiğinin farkındaydı. Bunun için Bombay'dan Kızıldeniz'e ve Osmanlı sahillerine gelen bütün ticaret ve hacı gemileri, Kamaran ve Ebu Saad tahaffuzhanelerinde on gün karantinada kalacaktı. "... Şayet Bahr-i Ahmer sevâhiline uğramayarak kanaldan bilâ-ihtilât mesdûd ettikten sonra Bahr-i Sefid'de kâin mahallin Şahane-i sevâhiline gelecek sefayin olur ise bunların dahi mevâki' mu'ayyene-i tahaffuzuyede nizamına tevfiikan on gün karantinaya tabi tutulması ve taife ve yolcuların elbise ve eşya müsta'meresi hakkında tebhîrât-ı şedîde icrâsı Meclis-i Sıhhiyece taht-ı karar alarak..." gereğinin yapılması istenmiştir.¹⁶ Ayrıca hacıların ve diğer yolcularla birlikte Hindistan'dan gelecek gemilerin muayenesi ve karantina memurlarının tayini gibi gerekli işlemlerin yapılması da bildirilmiştir.¹⁷ Kamaran'a gelecek hacıların hakkında ihtiyat üzerine karantina bekleyecekleri on gün zarfında eşya ve elbiselerinin birkaç defa temizlenmesi ve karantina esnasında veba ortaya çıkarsa bu şartlar altında karantina süresinin on beş güne çıkarılması uygun görülmüştür. Bu süreyi tamamladıktan sonra Cidde'ye

* Kızıldeniz'de ilk buharlı gemiler Süveyş ile Cidde arasında yolcu taşımaya 1858 yılında başladılar. Hatta Cavalı hacıların gemilerle Süveyş'e geliyor, burada gemi değiştirerek Cidde'ye geçebiliyorlardı.¹²

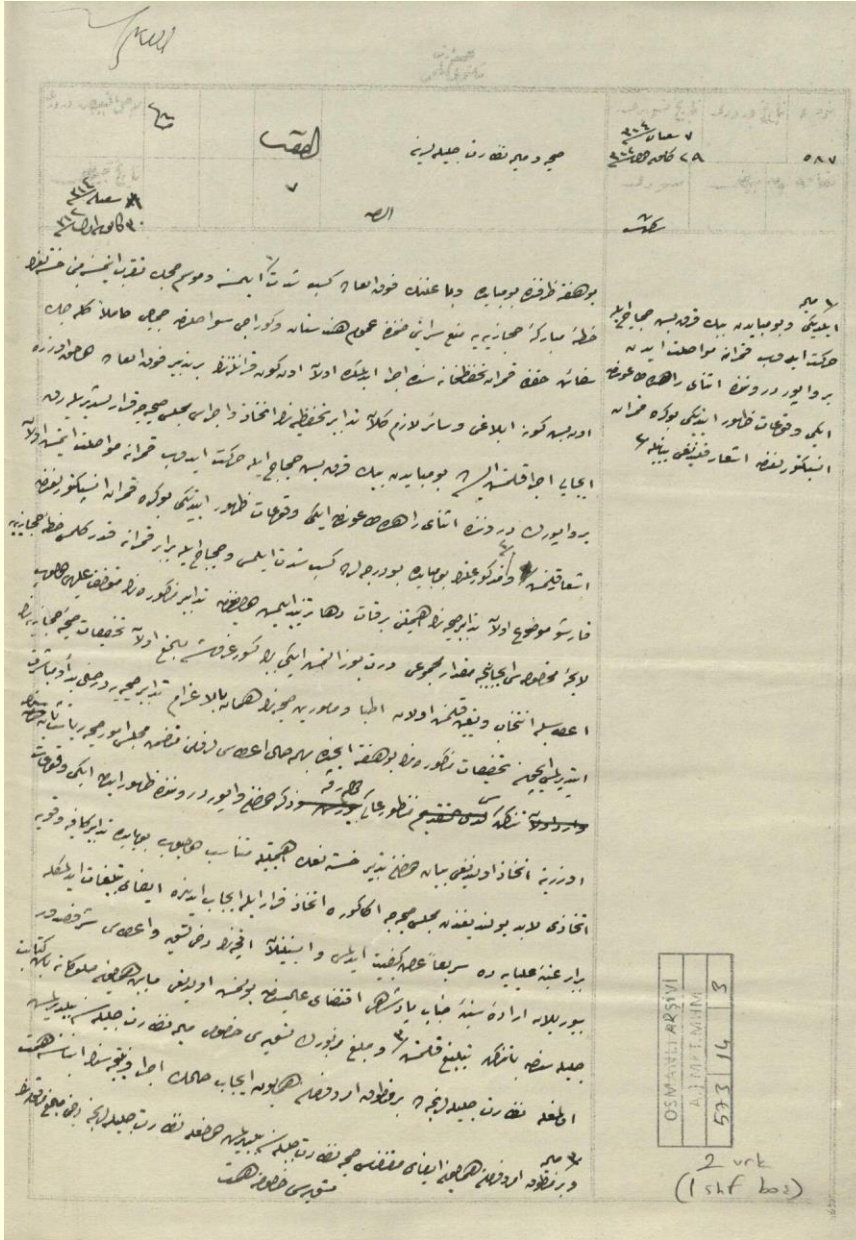
geleceklerin, Ebu Saad Tahaffuzhanesi'nde tekrar beş gün karantinada kalmalarına ve gerekli temizliklerin yapılmasına Sıhhiye Meclisi'nce karar verilmiştir.¹⁷

A.) MKT.MHM.00575.00014.002

Şekil 1. Hindistanlı hacıların Kamaran, Basra ve Asir tahaffuzhanelerinde, karantinada tutulmalarına dair Sıhhiye Nezareti'nden çıkan belge.¹⁴

Bombay'da vebanın Ocak 1897'de şiddetlendiği hafta, buradan 1.045 hacı ile hareket eden ve Kamaran'a varan bir vapurda yolda vebadan iki ölüm olduğu haberi gelmişti. Hac mevsimi yaklaştığından dolayı hastalığın Hicaz'a sirayetini önlemek için çareler aranmış, bütün Hindistan ve Karacı sahillerinden hacılarıyla yüklü olan gemiler hakkında Kamaran'da icra edilmekte olan on günlük karantina süresi olağanüstü durumdan dolayı on beş güne çıkarılmıştır (**Şekil 2**). Diğer tedbirler de Sıhhiye Meclisi'nce kararlaştırılmıştır. Vebanın Bombay'da artması, hacılar ile Kamaran'a kadar gelmesi, Hicaz'ın sıhhi tedbirinin önemini bir kat daha arttırmıştır.¹⁶ Sıhhiye Meclisi'nin 19 Ocak'taki toplantısında, Hindistan'da görülen veba salgınının yayılmasını önlemek için alınması gerekli tedbirlerin araştırılması görüşülmüştür.¹⁸

Şekil 2. Kamaran'da karantina süresinin on beş güne çıkarılmasına dair belge.¹⁶

Veba alınan tedbirlere rağmen 1897 yılında Cidde'ye ulaşmıştır. Bu sebeple vebanın şiddetlenmesi üzerine hastalığın tamamen bitirilmesi için Cidde'de bulunan 2.000'den fazla hacı, Ebu Saad ve Vasta tahaffuzhanelerine yerleştirilerek bir aylık işleri temin edilmiştir. Ayrıca İngiltere ve Felemenk devletleri, kendi tebaalarından olan hacıları memleketlerine tahliye etmeye başlamıştır. Karantina Umum Müfettişi Koçoni Efendi, üç doktor ve iki gardiyanla Cidde'ye gönderilmiştir.¹⁵ Hafif şekilde sürerek 63 ölümle sonuçlanan salgın, yılsonunda bitmiştir. 1898'de bazı Kızıldeniz limanlarında yine etkisiz bir şekilde görülen veba, 1899'da Cidde'de ortaya çıkmış, her türlü önleme rağmen Mekke'ye ulaşmıştır.⁹ Aynı yıl yine Hindistan'da veba salgını olduğundan dolayı bulaşık mahallerden geleceklerin Kamaran'da karantinaya alınması istenmiştir.¹⁹

Cidde'de birisi Asirli, diğeri de üç yıl önce Bombay'dan gelen ve Cidde'de ikamet eden Hintli bir kadın olmak üzere iki kişi vebadan ölmüştü. Bu ölümler nedeniyle 1899 yılı hacını felaketlerden korumak amacıyla bazı teşebbüslerde bulunulmuştur. Umumi müfettiş Cidde'ye gönderilmiş ve Sıhhiye Meclisi fevkalade toplanmıştır. Ancak Sıhhiye Meclisi, Hicaz Vilayeti'nin geçen yıl sıhhiye memurlarına yeterli yardımda

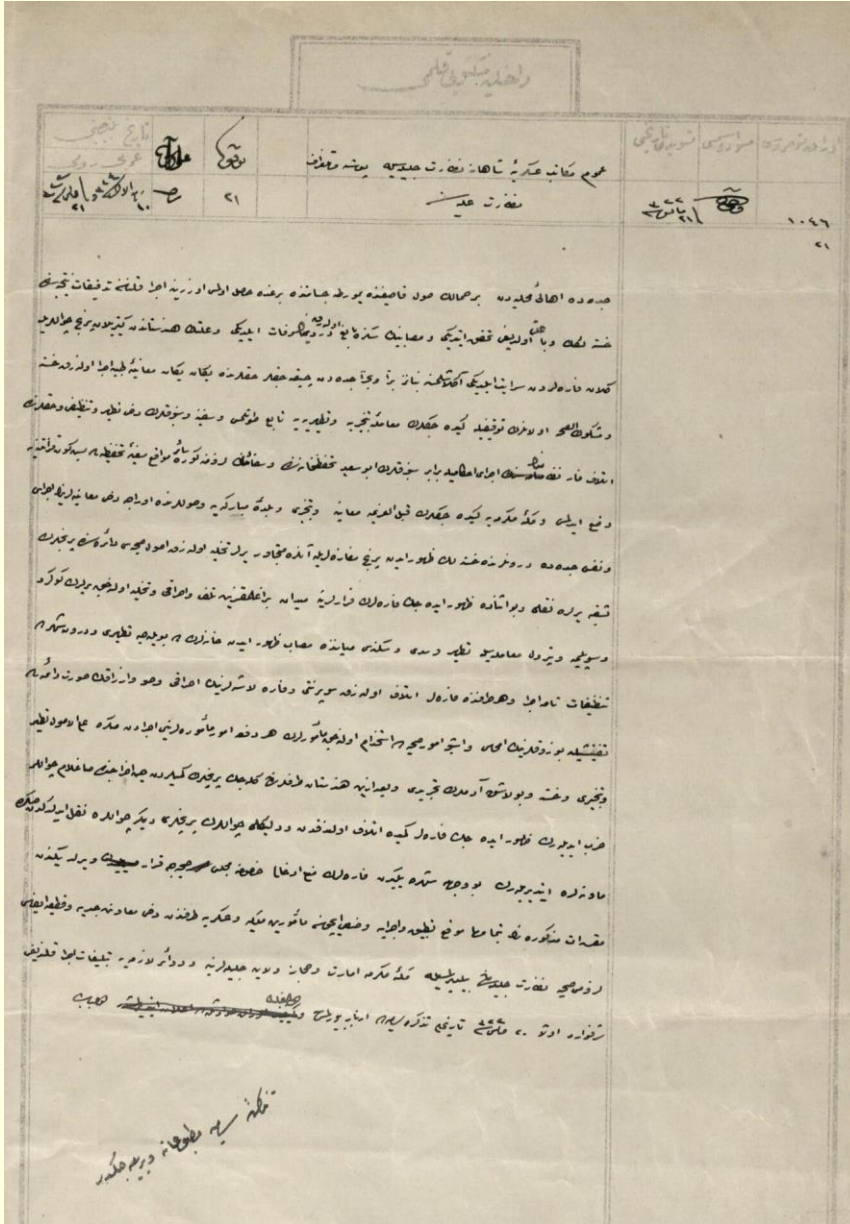
bulunmadığını, bu seferde aynı durumun tekrarlanması halinde, Sıhhiye Meclisi'nin haccın sıhhi durumu hakkında hiçbir sorumluluk kabul etmeyeceğini Sadaret'e bildirmiştir. Bu konuda Sadaret, mahalli yönetime gerekli emirlerin gönderileceği teminatını vermiştir.¹⁵

Bombay'da 1903 yılı Mart ayının son haftasında 1.957 ve Nisan ayında 2.003 veba vakası görülmüştür. Her hafta İngiltere delegesi, bu sayıları Sıhhiye Meclisi'ne bildirmektedir. "Ağustosun onbirinde hitâm bulan hafta yalnız 57 ve on sekizinde hitâm bulan hafta 96 musâb" olmuştur.²⁷ Bu sebeple "bu sene-i mübarekte dahî Bahr-i Muhî-i Hindîden (Hindistan'ın doğu kıyıları) cânib-i 'âli Hicaz'a gelecek hüccâcın" Kamaran'da karantinaya alınmasına karar verilmiştir. Burada hacıların karantina süresince muhafazaları için "iki yüz nefer asâkir-i şahane ile Kamaran Adasına ta'yin ve i'zâmı ve bahren takayyüdât-ı lazimenin icrâsıçün Bahr-i Ahmer'deki Donanma-yi Hümâyûndan bir sefinenin dahî bi'i-ta'yin Kamaran'da bulundurulması" irade edilmiştir.²⁰ 1903 yılında ayrıca Suriye, Irak ve hatta Anadolu'nun bazı mahallerinde kolera, Mısır'da veba görülmekte olduğundan Sıhhiye Nazırı, buraya bir an evvel sıhhiye heyeti gönderilmesini ve bütün sıhhi tedbirlerin hemen uygulanmasını istemiştir.²⁰

Cidde İskelesi'ne 1903 yılında Kamaran'dan 28.000, Basra'dan 1.000, Kuzeyden 20.000, Afrika-Sevakin-Masavva'dan 1.000 olmak üzere toplam 50.000 hacı gelmişti. "Bu sene hacc-ı ekber olması hasebiyle hüccâcın miktarı seneyi sabıkaya nisbetle bir salis derecesinde fazla olmasına binaen muhâfaza-i sıhhat-i umûmiye için tedâbir-i sıhhiyenin bir kat daha itina ile icrâsı" istenmiştir. Ayrıca alınan diğer bir tedbir de farelerin şehirlere girişlerinin engellenmeye çalışılmasıdır.²⁰

Farelerle baş edilebilirse veba ile de başa çıkılabileceği, XX. yüzyılın başlarında artık Osmanlı sağlık otoritelerince biliniyordu. Karantina Meclisi'nde yapılan görüşmeler sonucunda bu konuda bir nizamnâme hazırlanarak, 1902 yılının başından itibaren yürürlüğe girmiştir. Hangi gemilerde fare itlafı yapıp yapılmayacağı ve itlaf işleminde izlenecek metot ile uygulamalar esnasında kullanılacak kimyasal maddeler belirlenerek nizamnâme ile düzene koyulmuştur.⁹

Veba, Hindistan'dan farelerle birlikte gelen ürünlerle Hicaz'a taşınmıştı. Cidde'de 1906 yılında hamallardan birinin tâûna benzer bir hastalığa tutulduğu haber alınmıştı. Bu hastalık, daha sonra araştırılarak bir kişiye daha bulaştığı karantina enspektörü tarafından Hicaz Vilayeti'ne bildirilmişti. Neticede hastalığın, Hindistan'dan getirilen pirinç çuvallarıyla gelen farelerden sirayet ettiği anlaşılmıştı. Bunun için Cidde'de aralarında hastalık görülen pirinç dükkânları ile benzer yerler tahliye edilerek, pirinç olanların başka yerlere nakli ve bu sırada ortaya çıkan farelerin kaçmalarına meydan verilmeksizin tahliye olunması istenmişti. Ayrıca bu yerlerin kükürt ve petrole temizlenmesi gerekli görülmüştü. Sıhhiye Meclisi, şehre yeniden farelerin girmemesi hususunda alınacak tedbirleri şu şekilde düzenlemiştir; "eğer şehir sakinleri arasında veba çıkarsa, haneleri de bu şekilde temizlenecek; şehre yeni gelenler de bu uygulamaya tabi tutulacak; her tarafta menfezler itlaf olunarak süprüntü ve fare leşleri imha edilecek; su ve erzak daima teftiş edilerek bozuklar imha edilecek; sıhhiye memurları her zaman işlerini yaptıktan sonra temizlenecek; hasta ve bulaşık kişiler yazılacak; Hindistan tarafından gelecek pirinçler, gemilerden ihraç zamanında çuvallar sıralanarak, ortaya çıkacak fareler gemide yok edilecek; çuvallardaki pirinçler, başka çuvallara nakledildikten sonra mavnalara ittirilecektir" (Şekil 3).²¹

Şekil 3. Cidde’de 1906 yılında görülen vebaya karşı alınacak tedbirlere dair belge.²¹

Bu tedbirlere ek olarak hastalığın başka yerlere yayılmasını önlemek için kara ve deniz yoluyla Cidde’den çıkacakların doktorlar tarafından muayene edilerek hasta ve müşkül olanların bırakılmalarına; buradan ayrılacakların, sonuçlarına göre muameleye tabi tutulmalarına, gemiler ve sandıkların da temizlenmesine karar verilmiştir. Ayrıca gemilerin, Ebu Saad Tahaffuzhane’sinde beş gün karantinede kalması, Mekke’ye gideceklerin de muayene edilmesi gerekli görülmüştür.²¹

Cidde’de 1910 yılında 95, 1911 yılında 310 kişi vebadan ölmüştür.* Cidde’de vebayı önleyebilmek amacıyla bir ara halka getirdikleri her fare başına belirli miktar para hediye olarak verilmişti. Ayrıca Hicaz sıhhiye idaresi, farelerle etkili bir mücadele için diğer önlemlere ek olarak, fare kapanları tedarik ederek halka dağıtmıştır.¹⁵

Vebanın Hicaz’a bulaşmasına neden olabilecek diğer bir giriş, Basra Körfezi yoludur. Bu yolu hem hacılar hem de tacirler kullanmaktadır. Basra Körfezi’ndeki Osmanlı limanları kontrol edilebilmesine rağmen, İran

* Birinci Dünya Savaşı esnasında da veba salgınları söz konusudur. Kırk bin Hint askeri Süveyş’e gelmişse de vebalı olduklarından dolayı vapurlarda bekletilmiştir.²⁸

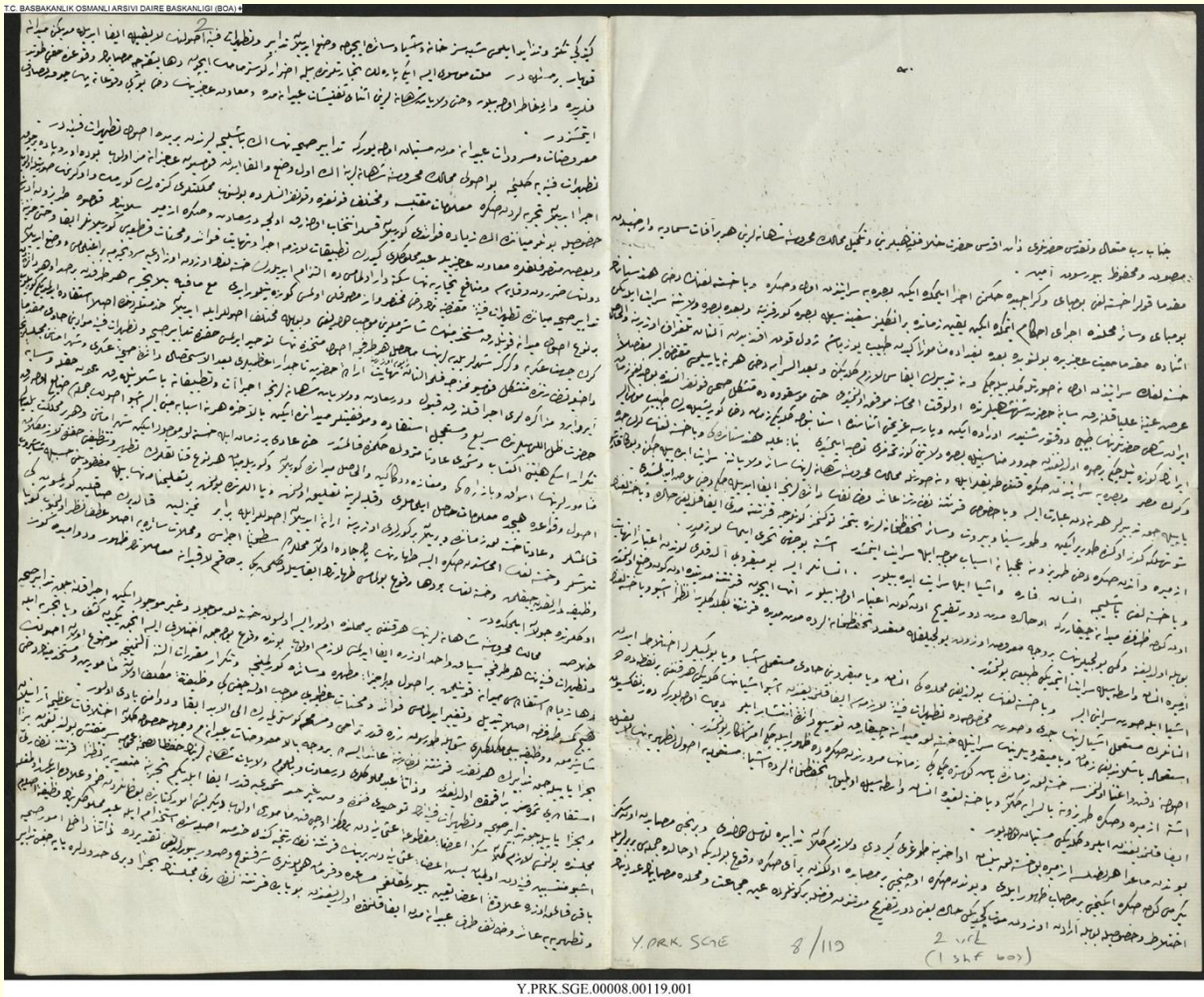
limanlarından Osmanlı topraklarına geçecekler için sıhî tedbirler yetersiz kalmaktadır. Veba salgını ihtimaline karşı Kamaran'a gelecek Hindistanlı hacılar için uygulanan on günlük karantina süresi, Basra Körfezi taraflarına gelecek tacirlere de uygulanmakta, ayrıca eşyaları da etüv makinası ile temizlenmektedir. Ancak Bombay'dan çıkıp Bender-i Ebuşir, Bender-i Abbas ve Mahmure gibi İran iskelelerine ulaşanlar için, İran hükümeti tarafından orada sağlık tedbirlerinin uygulanmasına imkân olmadığı resmi haberleşmelerden anlaşılmıştır. Bu sebeple Basra ve Bağdat vilayetleriyle sınır olan İran eyaletlerine hastalığın bulaşması durumunda vapurların, Şattülarap yoluyla Basra'ya gelmeleri ihtimali üzerine, İran'a karşı da sıhî tedbirin alınması gerekliliği üzerinde durulmuştur.¹⁷ Bunun için bulaşık yerlerden Basra Körfezi'ne gelmekte olan yelkenli küçük gemilerin, Şattülarap ağzında, onun civarındaki sahillerde ve Fav'da karantinaya alınmasına karar verilmiştir.²² Ayrıca Basra Körfezi'ndeki İran iskelelerinden Osmanlı sahillerine geleceklere de on gün karantina uygulanmıştır.¹⁷

Ancak Mahmure'den Basra'ya gelmek isteyenlerin engellenmesi, buradaki ticarî hayata sekte vurmuştur. Bundan dolayı bu iskeleden, nehir yoluyla geleceklerin Basra tahaffuzhanesinde on gün karantinaya alınması, eşya ve elbiselerin etüv makinasından geçirilmesine karar verilmiştir. Ancak Mahmure dışındaki İran sınırlarından gelen eşya ve yolcuların kabul edilmemesi uygulamasına devam edilmiştir.¹⁶

Karadan ve denizden İran yoluyla gelenlerin karantinaya tabi tutulmasına rağmen vebanın önce İran'a ve oradan da Basra'ya yayılması ihtimali vardı. Bu sebeple hastalığa karşı Basra'da henüz iyi bir tahaffuzhane teşkil edilmemiş olmasından dolayı, Bombay ve Karaçi'den 1897 yılının Ocak ayında gelen gemilerin orada kabul edilmemesine karar verilmiştir. Bununla birlikte Osmanlı Devleti için korkutucu bir durum da görülmemektedir.²³

Basra'da alınacak tedbirler için Osmanlı Kimyager-Eczacı Bonkowski Paşa (1841-1905), Şubat 1897'de bir muhtıra vermiştir. Bonkowski Paşa muhtıradan, Basra çevresinde ne kadar doktor olduğu ve hastalığın hangi boyutta olacağı bilinmediğinden daha fazla askerî doktorun, Bağdat'tan tayin edilmesini istemişti.²⁴ Ayrıca Hindistan'dan Basra'ya gelecekler için Salahiye Adası'nda tahaffuzhane bulunmaktaydı ve oranın daha geliştirilmesi düşünülmüştü. Burada 50-60 kişi iskân etmekte olduğundan, bunların askerler tarafından adadan çıkarılması istenmişti.²⁵

Hindistan'daki veba hastalığının Cidde, Mısır ve Basra'ya sirayetinden sonra diğer Osmanlı vilayetlerine hangi yolla sirayet edebileceğine ve hastalığa karşı alınacak tedbirlere dair araştırmalar yapılmıştır. Bonkowski Paşa, veba salgınlarından korunmak için Basra Körfezi yoluna dikkat çeken bir rapor hazırlamıştı. Raporunda daha önce Bombay ve Karaçi'deki kolera hastalığının Basra'ya sirayet ettiği gibi vebanın da İngiliz gemileriyle Basra'ya taşındığını ifade etmişti. Raporda, hastalığın sirayetinden önce hangi yolla gelebileceği ve hangi tedbirlerin uygulanacağı, sirayetten sonra ne yapılması gerektiği ayrıntılı olarak sunulmuştu (**Şekil 4**). Ayrıca Moskova'da yapılan bir sağlık konferansında, İran Şahı'nın doktoru ile görüşülmüş ve doktor hastalığa karşı tedbir almak için Basra vilayetinin gözetilmesini tavsiye etmişti.²⁶

Y.PRK.SGE.00008.00119.001

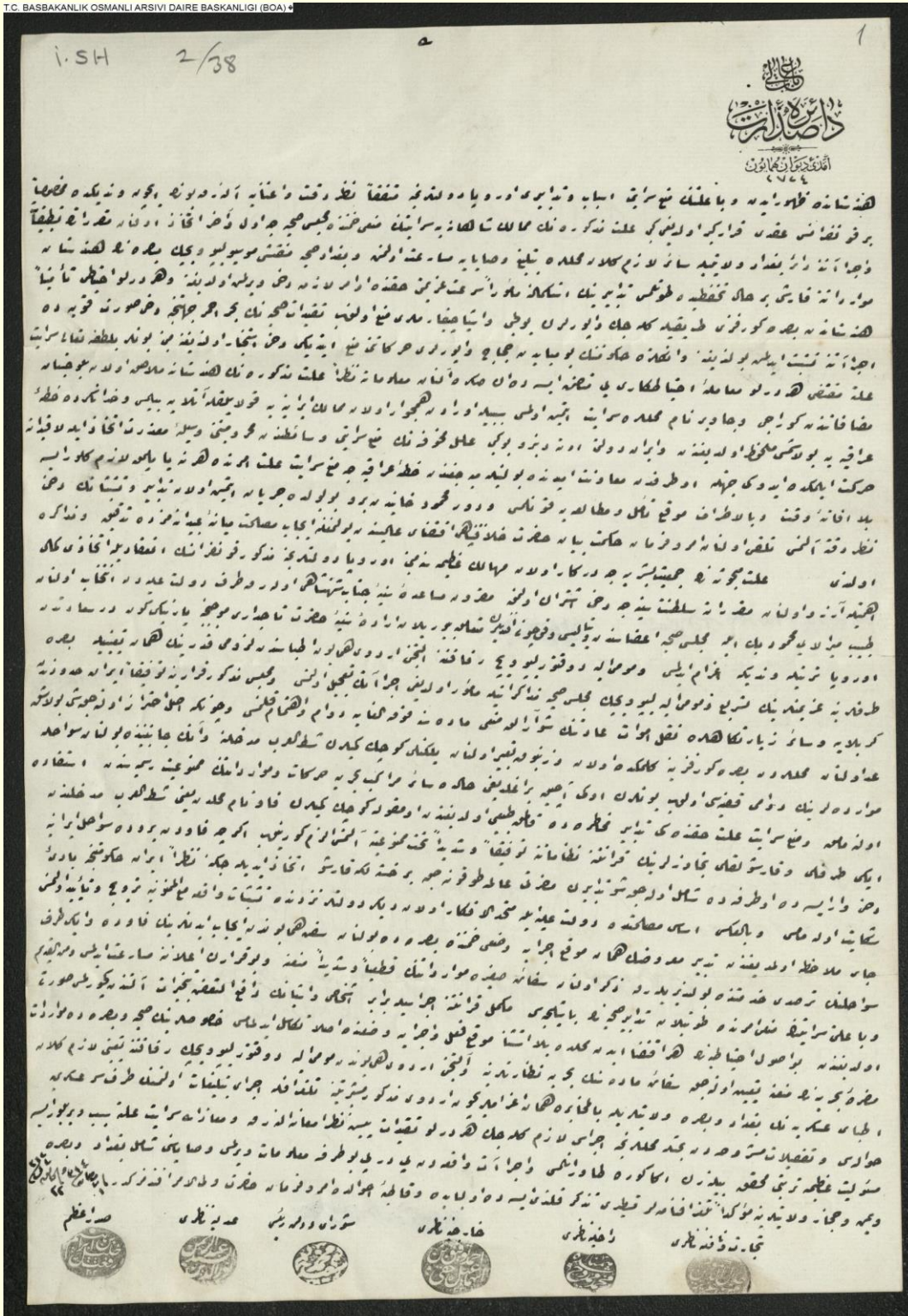
Şekil 4. Bonkovski Paşa'nın raporu.²⁶

2. Haccın Yasaklanması ve Kaçak Hacılar

Salgın hastalıklara karşı önlem almak amacıyla, XIX. yüzyılda uluslararası sağlık konferansları düzenlenmeye başlanmıştır. Bunlardan ilki Fransızların öncülüğünde 1851 yılında Paris'te toplandı. Daha sonraki yıllarda düzenlenmeye devam eden sağlık konferanslarından 1866'daki İstanbul Sağlık Konferansı'nın gündemi, Hicaz'daki kolera salgınıydı.²⁹ Paris'te 1894 yılında düzenlenen konferanstan sonra veba ve kolera karşı alınacak tedbirlere dair 3 Nisan 1894'de Sihiye Mukavelesi imzalanmıştı.³⁰ Ancak bu konferanslarda alınan vebanın yayılması tehlikesine maruz bıraktığı görülmüştür.³¹ 1896 veba salgını sonrası 15 Mart 1897 tarihinde, vebanın sirayetinin önlenmesi için Venedik Sağlık Konferansı düzenlenmiştir.³² Venedik Konferansı'nda alınan kararlar göre, veba salgını önlemek için Hindistan'dan Basra Körfezi yoluyla gelecek olan vapurların yolcu ve eşya çıkarmaları engellenmiş ve yasaklanmıştı (Şekil 5). Aynı şekilde Bombay'dan Kızıldeniz yoluyla gelecek olan hacı vapurlarını da İngiltere hükümeti yasaklanmıştı.* Veba Belucistan'a sirayet etmiş, buradan İran'a kolaylıkla

* Haccın yasaklanması konusunda İngiltere hükümetinin çeşitli endişeleri bulunuyordu. İngiltere, her şeyden önce hacca erişimi kısıtlamanın, Müslüman tebaasını rahatsız edeceğinden kaygılıydı. Buna ek olarak İngiltere, sıkı karantina önlemlerinin Hindistan ve Avrupa arasındaki serbest ticaret akışını tehdit edeceğinden korkuyordu. Sonuç olarak İngiliz yetkililer, kolera bulaşıcı bir hastalık olduğu bilimsel kanıtları ve uluslararası fikir birliğini inatla reddetmişti. Bu nedenle 1860'lardan 1890'lara kadar İngiltere, yoksul ve hasta hacıların sayısını sınırlandırmak için tasarlanmış olan karantina kısıtlamalarını getirmeye yönelik uluslararası çabaları engellemişti. Son olarak İngiltere,

atlayabilmişti. Bu sebeple İran yoluna dikkat edilmesine ve İran sınırından girilen ziyaretlerin yasaklanmasına da karar verilmiştir.²²

I.SH.00002.00038.001

Şekil 5. Hindistan'dan Basra Körfezi'ne gelecek vapur ve yolcuların kabul edilmemesine dair belge.²²

Müslüman sömürge tebaası üzerinde, Osmanlı'nın daha fazla Pan-İslâmi nüfuz etme kabiliyetini artıracak herhangi bir uluslararası anlaşmaya boyun eğmekte de tereddüt ediyordu.¹¹

Hicaz'a ziyaretin yasaklanması yolunda konferanslarda ortaya atılan önerileri Osmanlı delegesi Türkhan Paşa, 1895 yılında düzenlenen Sağlık Konferansı'nda reddetmişti. Türkhan Paşa, hac farızasının İslâm dininin önemli bir rüknü olduğu ve hiçbir kimseye kısıtlama getirilmemesi gerektiğini ifade etmişti.¹² Buna karşın 1897 yılında vebaya karşı alınacak sihhî tedbirler arasında, hacı gemilerinin Bombay ve Karaçi limanlarından çıkmalarının engellenmesi vardı. Hindistan hacılarını taşıyan gemilerin, bu limanlara gelmeleri Hindistan hükümetince yasaklanmıştı.^{33,11} Şubatın başından beri Bombay ve Karaçi'de vebanın hüküm sürdüğü ve bu iskelelerden gelecek hacıların yasaklandığını Bombay Şehbenderliği de bildirmişti.^{23,34} Ancak Mart ayında bu yasağa uyulmamış ve Hindistanlı hacılar Hicaz'a geç gelmişlerdi. Ayrıca Hintli hacıların Hicaz'a gelebilmeleri konusunda, İngiltere hükümeti nezdinde yasağın kalkması için uygun yolla gerekli teşebbüslerde de bulunulmuştu.³⁵

İngiltere hükümeti, bir önceki sene olduğu gibi 1898 yılında da Hindistan hacılarının Hicaz'a gitmelerini yasaklanmıştı.⁶ İngiltere gibi Rusya¹⁴, Fransa ve Avusturya da aynı yıl tebaası olan Müslümanların hacca gitmelerini engellemişti. Mısır'dan da hacca gideceklerin yasaklanmasına dair bir tedbir düşünülmüştü.³⁵ Hastalığın, Hindistanlı hacılar vasıtasıyla Mekke'ye gelebileceği ihtimaline karşı, Mısır'ın hastalıktan korunması için gerekli tedbirlerin alınmasına karar verilmişti.³⁷

Avrupalı devletlerin, tebaaları olan Müslümanlara hacci yasaklaması meselesine karşı, Müslümanların Halifesi olan Osmanlı padişahının tutumu da önem arz etmektedir. Nitekim belgelerden anlaşıldığına göre, Hindistan'da hastalığın çıkmasından dolayı oranın bütün limanlarından gelecek hacıların, Osmanlı limanlarına alınmamasına Sıhhiye Meclisi'nce de karar verilmişti. Ancak Osmanlı hükümeti, *"hastalığın Hindistan'da zuhura gelmiş olmasına nazaran dünyanın her ne cihetine olursa olsun yalnız oradan sirayet etmiş tabii bulunduğu ve saniiyen camiâ-yı Hilâfet-i Mu'azzama-i İslâmiyye olan zât-ı şevketsemâhat hazret-i Padişahî'nin hükümet-i seniyyeleri için hüccâci memâlik-i şahane limanlarına kabul etmemek ve yoldan çevirmek gibi bir tedbire tevessül olunması caiz olunmayacağına"*³⁹ binaen Hindistanlı hacıların, Osmanlı limanlarından geri döndürülmesi ve memleketlerinden Hicaz'a gelmeleri konusunda İngiltere hükümetince yasak getirilmesine karşı çıkmaktadır. Osmanlı Padişahı, Müslümanların Halifesi olarak, hacıların Osmanlı limanlarına kabul edilmemesi ve yoldan çevrilmesi gibi bir önlemin, dinen ve şer'an asla caiz olmadığını savunmuştu.³⁸ Eğer Hintli Müslümanlar, İngiltere hükümetince hacdan men edilirlse bundan ehl-i İslâm etkilenir ve İngiliz menfaatlerine hizmet edilmiş olurdu.³⁵ Bu sebeple *"...Hindistan hüccâcına karşı kemâ-fî's-sâbık bunların Kamaran Tahaffuzhanesinde kemâl-i dikkat ve itina ile karantinaya tabii tutulması misüllü tedâbir ve muamelât sihhîye icrâsı..."* için karar verilmiştir.³⁹

Hindistanlı hacıların konusunda, Osmanlı hükümetini meşgul eden bir diğer konu da fakir ve tahaffuzhanelerden kaçan hacı adaylarıdır. *"...hüccâc-ı merkûme içinde tahaffuzhaneden kaçanlar olabileceğinden başka bunların ekseri fakir'ül-hâl ashâbindan bulunmakta ve hususıyla Hindistan ağniyâsı tarafından yüzlerce adamı bulan ifâ-yı fâriza-i hacc-ı şerif etmek üzere Hicaz'a i'zâm etmekte"* olduğundan ve Hindistan'dan gelecek hacıların bir kısmı Kamaran'a gelmeden bazı sahillere çıkıp Hicaz'a geldiklerinden, bunların hakkında da doğal olarak karantina usulü uygulanamamıştır.³⁹ Bu durum da hastalığın yayılmasına sebebiyet vermektedir. Eğer bu şekilde hastalık Hicaz'da görülürse, konu düvel-i ecnebiye delegeleri tarafından takip edilmekte, durum Sıhhiye Meclisi'ne bildirilmektedir. Sıhhiye Meclisi'nde yapılan müzakerelerde Osmanlı yetkilileri, *"gerekli tedbirleri almadığı yolunda yapılabilecek eleştirileri asla kabul etmemektedir. Çünkü salgına karşı alınacak tedbirler konusunda, ilk önce hastalığın kaynağı olan yerlerin hükümeti sorumludur. Hastalığın yayılmasını engellemek için tedbirler, bu hükümetle birlikte diğer devletlerce de kararlaştırılmalıdır. Ülkesinde salgın olan devlete gerekli uygulamalar teklif edilmeli, yoksa bir İslâm hükümeti tarafından hac etmek için Hicaz'a gelmelerinin yasaklanmasının kabul edilemeyeceği"*

görüşündedir.³⁹ Görüldüğü gibi salgının kaynağı İngiliz yönetimi altındaki Bombay olduğu için Osmanlı hükümeti, vebanın yayılmasındaki sorumluluğu İngiltere'ye bırakmaktadır.

Hindistan'da iki seneden beri veba salgını sürmekte olduğu halde, alınan tedbirler sayesinde Hicaz ve Irak'a gelen binlerce hacı ve yolcu arasında ciddi kayıp görülmemiştir. Bulaşık hacı ve yolcu ihtimaline karşı alınan tedbirler sayesinde Kızıldeniz ve Basra'daki tahaffuzhanelere gelenlerden pek endişe duyulmamıştır. Buna karşın Cidde karantinası enspektorluğu tarafından Sıhhiye Meclisi'ne yazılan raporda, *"...Hindistanın bazı iskelelerinden çıkub Maskat ve Mukalla tarikleriyle ve kaçak suretiyle hüccac-ı Hindiyenin Hitta-i Hicaziyye girmek teşebbüsünde bulduklarından geçenlerde bir senbukun Lit sahiline Neccara ve Hindî hüccâc çıkardıkları Lit karantina memurunun iş'ârından anlaşılaraq Vilâyet-i Celîleye vukubulan müracaat üzerine mezkûr hacılar karantina beklemek üzere Kamaran'a sevk kılınmış ise de bu kaçakçılığın önü almadıkça Hitta-i Hicaziyyenin sirayet-i illetten tamamıyla te'min-i mahfuzunu kâbil olamayacağından bahisle icrâ-yı icâbı işar olunmuş"* denilmek suretiyle, eğer bu tür kaçakçılığın önü alınmazsa, Hicaz'ı salgın hastalıklardan tamamıyla korumanın mümkün olamayacağı belirtilmiştir.¹⁴

Raporda ayrıca *"...firaren gelmekte olan hüccac-ı Hindiyenin sevâhile çıkabilmelerine meydan verilmemesi kaçakçılığın men'i zimmında Basra Körfeziyle ve Bâhr-i Ahmer sevâhilinin sefin-i harbiye ile geçen sene yapılageldiği misüllü taht-ı tarassud ve takayyüdde tutulması lüzumu tavsiye kılınmış..."* olduğundan, kaçak hacıları önlemek için Basra Körfezi ile Kızıldeniz sahillerinin, harp gemileriyle kontrol altında tutulması gerekli görülmüştür. Kaçakçılık önlenemezse uygulanan sıhhi tedbirlerden fayda sağlanamayacağı anlaşılmaktadır. Veba, 1897'de bu kaçak hacılarıyla Hicaz'a taşınmıştı. Bir önceki yıl Bombay'da tahminen 800.000 nüfus yaşamaktaydı. Bu sayıda, firar ve vefat edenlerle birlikte azalma olmuştur. 1898 Şubat'ının son haftasında, Bombay'da 1.200 ölüm görüldüğünden hastalık, bir önceki seneye göre iki kat artmıştır. Bu sebeple Osmanlı topraklarının salgından korunması için her türlü fedakârlık, dikkat, önlem ve uygulama önemlidir. Hicaz sahilleri, Yemen ve Basra kanadı ile Katar'a kadar olan bölgenin, önceki sene olduğu gibi daima oradaki Sefâin-i Hümâyün tarafından korunması gerekli görülmüştür. Osmanlı sahillerine kaçak şekilde gelenlere dikkat edilmesi, şayet karantina talimatlarına uymadan gelen hacı ve yolcular görülür ise derhal en yakın karantina idaresine veya mahalli yönetime ihbar edilmeleri istenmiştir.¹⁴

Sonuç

1896 yılında başlayan Bombay odaklı veba salgını, kadim ticaret ve hac yolu olan Kızıldeniz ve Basra Körfezi yoluyla Hicaz Vilayeti'ni tehdit etmektedir. Çünkü Hicaz'ı, hastalığın kaynağı olan Hindistan'dan gelen çok sayıda hacı ziyaret etmektedir ve Hindistan limanları ile Kızıldeniz ve Basra Körfezi yolu arasında kadim ticaret sürmektedir. Her ne kadar bu yüzyılda veba, eskisi kadar öldürücü bir hastalık olmasa da halen bu salgından korkulmaktadır. Bu sebeple salgın haberi alınır alınmaz Osmanlı hükümeti, gerekli tedbirleri almaya başlamıştır. Bu tedbirlerin başında Bombay'dan gelecek hacılar ve yolcular için karantina uygulamaları gelmektedir. Salgının şiddetli olmadığı zaman on gün olan karantina uygulaması, vaka sayılarının artması üzerine on beş güne çıkarılmıştır. Ancak Kızıldeniz yolunu kontrol etmek mümkün olmuşsa da Basra Körfezi yolunda alınan tedbirler yetersiz kalmıştır. Bu sebeple bu yola daha fazla dikkat edilmiştir.

Osmanlı hükümeti bir yandan vebanın Hicaz'a sirayetini önlemek için sıkı tedbirlere başvurmuş, diğer yandan da yabancı devletlerin müdahalesini engellemek için diplomatik bir mücadeleye girmiştir. Hicaz'da veba salgınlarını engellemek için hem Osmanlı Devleti hem de Müslüman sömürgesi olan Avrupalı devletler arasında konferanslar düzenlenmiş, haccın yasaklanması söz konusu olmuştur. Buna karşın Osmanlı yönetimi, salgının yayılmasında hastalığın kaynağı olan ülke olarak Hindistan'ı ve dolayısıyla İngiltere'yi sorumlu görmüştür. Ayrıca yetkililer böyle bir yasağın dinen ve şer'an mümkün olamayacağını beyan etmiştir. Neticede Osmanlı hükümeti, Bombay'da veba salgını haberini alır almaz gerekli sıhhi ve askerî önlemleri

almaya çalışmış ve konunun uluslararası bir mesele haline gelmemesi için çaba göstermiştir. Alınan tedbirler sayesinde vebanın Hicaz'da çok sayıda ölümlerle sonuçlanmasına engel olmaya çalışıldığı görülmüştür.

Bilgi

Çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynaklar

1. Nikiforuk A. Mahşerin Dördüncü Atlısı Salgın ve Bulaşıcı Hastalıklar Tarihi. Erkanlı S. çeviren. İstanbul: İletişim Yay; 2016.
2. Hacker J. İnsanlar, Salgınlar ve Mikroplar Enfeksiyon ve Patojenleri, Herstch B. vd. çeviren. İstanbul: Runik Kitap; 2020.
3. Samancı M. Küresel Bir Salgın: Covid-19. Samsun Sağlık Bilimleri Dergisi 2020; 5 (1): 6-11.
4. Varlık N. Tâun. DİA. XL. İstanbul 2011: 175.
5. Panzac D. Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba (1700-1850). Yılmaz S. çeviren. İstanbul; Tarih Vakfı Yurt Yay; 1997.
6. Varlık N. Akdeniz Dünyasında ve Osmanlılarda Veba 1347-1600. Yalın H. Çeviren. İstanbul; Kitap Yayınevi; 2017.
7. Meclis-i Umur-ı Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye. Veba. Tanin Matbaası. 1326.
8. Dols M. W. The Second Plague Pandemic and its Recurrences in the Middle East: 1347-1894. JESHO1979; XXII/2: 162-189.
9. Ayar M, Kılıç Y. Osmanlı'da Vebanın Sona Erişine Dair Bir Değerlendirme. Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi 2017; 17/2: 163-181.
10. Faroqhi S. Hacılar ve Sultanlar (1517-1638). İstanbul 1995.
11. Low MC. Empire and Hajj: Pilgrims, Plagues, and Pan-Islam under British Surveillance, 1865-1926. International Journal of Middle East Studies Mayıs 2008; Vol. 40, No. 2: 269-290.
12. Kunalalp S. Osmanlı Yönetimindeki (1831-1911) Hicaz'da Hac ve Kolera. Atalar M. çeviren. OTAM 1996; S. 7: 497-511.
13. Deshmukh C. The Bombay Plague (1896-1897). Proceedings of the Indian History Congress 1998; Vol. 49: 478-483.
14. BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi), A.}MKT.MHM. 575/14, 30 Ramazan 1315/22 Şubat 1898.
15. Sarıyıldız G. Hicaz Karantina Teşkilâtı (1865-1914). Ankara: Türk Tarih Kurumu; 1996.
16. BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi), A.}MKT.MHM. 573/14, 2 Cemaziyelevvel 1314/ 9 Ekim 1896.
17. BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi), Y..PRK.SH. 5/54, 10 Recep 1314/15 Aralık 1896.
18. BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi), HR.İD.. 2074/15, 16 Kanun-ı sani 1312/28 Ocak 1897.
19. BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi), DH.MKT. 2157/1, 22 Şaban 1316/5 Ocak 1899.
20. BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi), A.}MKT.MHM., 586/18, 27 Zilkade 1321/14 Şubat 1904.
21. BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi), DH. MKT, 1086/34, 20 Mayıs 1322/2 Haziran 1906.
22. BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi), İ. SH.. 2/38, 1 Ramazan 1314/3 Şubat 1897.
23. BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi), MV. 91/23, 27 Şaban 1314/31 Ocak 1897.
24. BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi), Y..A..HUS. 367/54, 8 Ramazan 1314/10 Şubat 1897.
25. BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi), A.}MKT.MHM. 575/8, 3 Şaban 1315/28 Aralık 1897.
26. BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi), Y.PRK.SGE. 8/119, 14 Haziran 1316/27 Haziran 1900.
27. BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi), Y. A. HUS., 457/98, 4 Temmuz 1319/17 Temmuz 1903.
28. BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi), DH. EUM.7.Şb. 1/36, 30 Ağustos 1330/12 Eylül 1914.
29. Bakar C. Avrupa'da Dolaşan Koleranın Gölgesinde, İstanbul Uluslararası Sağlık Konferansı, 1866. Turk J Public Health 2020; 18 (1): 68-82.
30. BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi), HR.İD.. 2066/25, 14 Kanun-ı evvel 1314/26 Aralık 1898.
31. BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi), HR.İD.. 2074/20, 26.Nisan 1898.
32. BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi), HR.İD.. 2074/17, 22 Kanun-ı sani 1312/3 Şubat 1897.
33. BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi), HR.İD.. 2074/16, 8 Kanun-ı sani 1312/30 Ocak 1897
34. BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi), BEO 1173/87905, 26 Safer 1317/16 Temmuz 1898.
35. BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi), İ..HUS..62/73, 24 Şevval 1315/18 Mart 1898.
36. BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi), MV. 94/79, 20 Şevval 1315/14 Mart 1898.
37. BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi), Y..A...HUS. 382/135, 11 Mart 1314/23 Mart 1898.
38. BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi), Y.A..HUS. 382/122, 26 Şevval 1315/20 Mart 1898.
39. BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi), A.}MKT.MHM. 575/16, 27 Şevval 1315/21 Mart 1898.
40. Şemseddin Sami. Kâmûs-ı Türkî. Dersaadet 1317.